

Організаційно-економічні стратегії сталого розвитку сільськогосподарського виробництва

Макаренко Н.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри статистики, АГД та маркетингу
Сумського національного аграрного університету

У статті обґрунтовано організаційно-економічні стратегії сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з використанням вертикальної інтеграції кооперативних агроформувань. При розробці стратегій сталого розвитку сільськогосподарського виробництва було запропоновано три сценарії – оптимістичний, реалістичний та песимістичний, кожен з яких дає змогу визначити рівень використання ринкових можливостей сільськогосподарських підприємств та ступеня активності їх участі у розвитку аграрного бізнесу.

Ключові слова: стратегія, кооперативні агроформування, сталий розвиток, сільськогосподарське виробництво, прогнозний сценарій.

Макаренко Н.А. ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

В статье обоснованы организационно-экономические стратегии устойчивого развития сельскохозяйственного производства с использованием вертикальной интеграции кооперативных агроформирований. При разработке стратегий устойчивого развития сельскохозяйственного производства было предложено три сценария – оптимистичный, реалистичный и пессимистичный, каждый из которых позволяет определить уровень использования рыночных возможностей сельскохозяйственных предприятий и степени активности их участия в развитии аграрного бизнеса.

Ключевые слова: стратегия, кооперативные агроформирования, устойчивое развитие, сельскохозяйственное производство, прогнозный сценарий.

Makarenko N.A. ORGANIZATIONAL-ECONOMIC STRATEGY FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION

In the article the organizational and economic strategy for sustainable development of agricultural production using vertical integration of cooperative agricultural enterprises. In developing strategies for sustainable development of agricultural production was offered three scenarios – optimistic, realistic and pessimistic, each of which is to determine the level of use of market opportunities farm activity and the degree of their participation in the development of agribusiness.

Keywords: strategy, cooperative agricultural enterprises, sustainable development, agricultural production, prognosis continuity.

Постановка проблеми. Формування конкурентоспроможного аграрного сектора економіки України, діяльність якого задовольняла б потреби виробників та споживачів, можливе лише за умов комплексного підходу до вирішення проблем сільськогосподарських товаровиробників. Використання комплексного підходу дає можливість пошуку шляхів та резервів підвищення ефективності розвитку агроформувань, їх максимального зближення з усіма сферами агробізнесу та розробки стратегій сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з використанням вертикальної інтеграції кооперативних агроформувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних і практичних аспектів забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва представлено в

роботах П.М. Макаренка, О.В. Олійника [4], Г.С. Морозової, В.М. Жмайлова [3], Д.В. Шияна та ін. Однак недостатньо охопленими на сьогодні залишаються проблеми розробки організаційно-економічних стратегій сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Постановка завдання. Мета статті полягає в розробці організаційно-економічних стратегій сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з використанням вертикальної інтеграції кооперативних агроформувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. У економічній термінології уперше термін «стратегія» щодо управління будь-яким комерційним підприємством використав у 1962 р. А. Чендлер-молодший у своїй праці «Стратегія та структура». Визначень терміна «стратегія» багато, що пов'язано із його кон-

кретним застосуванням. У окремих джерелах з економіки стратегію визначено як мистецтво управління суспільно-політичною боротьбою, загальний план її бачення, що ґрунтується на конкретних умовах певного етапу розвитку суспільства (підприємства, партії). У менеджменті термін «стратегія» тлумачиться як програма дій, котра визначає розвиток фірми, і відповідне управління, а також досягнення поставлених цілей [1, с. 115].

Отже, стратегія – це генеральна програма дій, якою передбачається встановлення пріоритетів розв'язання проблем та забезпечення ресурсів для досягнення встановленої мети на основі оцінювання потенційних можливостей підприємств і прогнозування розвитку їх зовнішнього середовища.

У рамках сформованих стратегій організаційно-економічного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва мають місце такі стратегії: об'єднання власників великих приватних сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств; об'єднання власників підсобних господарств; об'єднання

власників індивідуальних земельних та майнових паїв. В основу побудови таких стратегій покладено принципи створення кооперативів. Одним із елементів правового поля для створення таких кооперативів є закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року [2].

Дослідження показують, що з економічної точки зору раціональнішим є об'єднання навколо кооперативу власників або приватних сільськогосподарських підприємств, або індивідуальних підсобних господарств. Це пояснюється тим, що особисті підсобні господарства і великі сільськогосподарські підприємства мають багато відмінностей як за якісними так і за кількісними ознаками, які викликають певні розбіжності під час прийняття важливих для роботи кооперативу рішень, а саме тих, що стосуються: юридичного статусу; предмету та видів діяльності; обсягів виробництва продукції; розміру посівних площ та (або) поголів'я тварин; організації виробництва; використання трудових ресурсів.

Українським законодавством передбачається створення обслуговуючих коопера-

Таблиця 1

Стратегічні цілі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та заходи щодо їх реалізації

Стратегічні цілі сталого розвитку сільськогосподарського виробництва	Заходи щодо реалізації цілей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва
Створення підприємств ринкового типу	Пошук шляхів та резервів нарощування власного капіталу
Формування необхідного заставного майна	Фінансове оздоровлення суб'єктів господарювання; Розвиток іпотеки
Забезпечення продовольчої безпеки регіону та держави	Формування механізму забезпечення продовольчої безпеки на регіональному та загальнодержавному рівні з урахуванням ринкових можливостей сільськогосподарських товаровиробників та потреб споживачів
Запобігання монополізації сфери обслуговування сільськогосподарського виробництва	Участь аграрних товаровиробників у розвитку інфраструктури; Розвиток кооперативних відносин у сфері обслуговування сільськогосподарського виробництва
Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств	Проведення моніторингу ринку; Розробка та виробництво якісно нових товарів; Розширення ринків збуту; Розвиток аграрного маркетингу; Поглиблення міжгалузевих зв'язків; Розвиток інновацій
Підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств	Підвищення кваліфікації та професіоналізму працівників у аграрній сфері; Розвиток селекційно-племінної роботи; Удосконалення внутрішньогосподарських взаємовідносин; Досягнення беззбиткового рівня виробництва окремих видів продукції; Зменшення витрат на виробництво одиниці продукції; Мінімізація матеріально-грошових втрат

тивів у сфері постачання, збуту, переробки сільськогосподарської продукції та аграрного сервісу. В країнах з розвинутою ринковою економікою набули поширення постачальницько-збутові кооперативи.

Запропоновані стратегії об'єднання підприємств сільськогосподарського виробництва переслідують досягнення певної стратегічної мети. На нинішньому етапі розвитку аграрних відносин можна виділити такі основні стратегічні цілі з урахуванням інтересів держави, суспільства та заходи щодо реалізації цілей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва (табл. 1).

Повертаючись до досвіду аграрних держав, де кооперація сільськогосподарських виробників позитивно зарекомендувала себе, слід наголосити, що кооперативи, які успішно функціонують, використовують спільно основні засоби не лише виробничого призначення, але й невиробничого (заклади житлово-комунального господарства, культурного та соціально-побутового призначення, охорони здоров'я, навчальні

заклади). Набуло поширення створення фермерських шкіл, де навчаються діти фермерів. Такі школи відкриваються та утримуються за рахунок пайових внесків. Тобто можна визначити значущість впливу кооперації сільськогосподарських виробників на забезпечення соціальної складової сталого розвитку [3, с. 426].

Для організації кооперативу велике значення також має галузева ознака. Так, кооператив, заснований виробниками одного й того ж виду продукції (молочний, м'ясний, зерновий, бджільничий, овочевий, садівничий та ін.) має більше шансів на успіх. Такі кооперативи можуть бути як спеціалізованими, так і багатофункціональними. Наприклад, якщо виробники молока мають наміри щодо спільної його реалізації, то вони створюють спеціалізований молочний збутовий кооператив. А коли приймається спільне рішення про надання ветеринарних послуг та (або) налагодження переробки молока, утворюється багатофункціональний обслуговуючий кооператив виробників молока [4, с. 91].

Таблиця 2

Порівняльний аналіз виробництва сільськогосподарської продукції у різних категоріях господарств Сумської області у 2011–2015 рр., тис. т

Категорії господарств	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. до 2011 р., %
Зерно						
Сільськогосподарські підприємства	2197,2	2296,0	3122,3	3704,1	3500,2	159,3
Фермерські господарства	184,8	206,9	273,9	301,2	329,3	178,2
Господарства населення	140,2	164,9	192,3	236,5	234,3	167,1
Картопля						
Сільськогосподарські підприємства	8,0	14,6	14,2	16,4	12,4	155,0
Фермерські господарства	3,6	2,7	2,4	2,1	1,9	52,8
Господарства населення	1141,8	1111,3	1075,3	1310,0	1056,0	92,5
Овочі						
Сільськогосподарські підприємства	5,5	7,0	6,8	6,7	5,9	107,3
Фермерські господарства	0,2	0,3	0,5	0,4	0,4	200,0
Господарства населення	183,6	178,0	182,1	187,6	183,2	99,8
М'ясо (в забійній вазі)						
Сільськогосподарські підприємства	11,6	11,3	13,4	24,5	22,1	190,5
Фермерські господарства	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4	-
Господарства населення	28,6	28,4	28,4	45,1	44,4	152,2
Молоко						
Сільськогосподарські підприємства	141,3	157,5	159,8	166,8	175,1	123,9
Фермерські господарства	9,8	11,7	12,2	12,0	12,6	128,6
Господарства населення	267,2	258,1	255,3	260,3	242,5	90,8

При створенні багатофункціонального кооперативу більш практичним та раціональнішим буде обрання тих видів діяльності, які доповнюватимуть одна одну. Наприклад, обслуговуючий кооператив, створений з метою забезпечення сільськогосподарських товаровиробників основними засобами виробництва, може також надавати послуги з ремонту цих засобів, постачання запасних частин та матеріалів. А послуги зі спільної заготівлі та переробки овочів були б недоречними для цього багатофункціонального кооперативу. Кооперативи, види діяльності яких різняться за своєю суттю, мають зіткнутися з такими труднощами, як:

- необхідність залучення додаткової робочої сили;
- обмеження кількості членів кооперативу, оскільки сільськогосподарським товаровиробникам, які займаються виробництвом різних видів продукції, потрібен комплекс послуг різної спрямованості;
- труднощі в управлінні;
- розбіжності при прийнятті рішень та ін.

Враховуючи особливості ринкової економіки, напрямки спеціалізації агроформувань, а також попит на ті чи інші види послуг, можна запропонувати такі види обслуговуючих кооперативів:

1. Багатофункціональні кооперативи, утворені з метою обслуговування виробників одного виду продукції.
2. Багатогалузеві однофункціональні кооперативи або спеціалізовані кооперативи, які обслуговуватимуть різні галузі сільськогосподарського виробництва.
3. Вузькоспеціалізовані кооперативи або об'єднання виробників однакових видів продукції, з метою отримання одного виду робіт чи послуг [5].

Для визначення перспектив багатофункціональних одногалузевих кооперативів треба звернутись до тенденцій, які склалися в сільськогосподарському виробництві за останні роки в регіоні (табл. 2).

Аналіз виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у різних категоріях господарств Сумської області протягом 2011–2015 років свідчить, що основні обсяги виробництва м'яса, молока, картоплі та овочів зосереджені в особистих селянських господарствах населення. У 2015 році виробництво картоплі в цих господарствах складало 1056 тис. т, овочів – 183,2 тис. т, м'яса 44,4 тис. т, молока – 242,5 тис. т, а в структурі всієї виробленої продукції області ці показники становили 98,7%, 96,4%, 68% та 61,5% відповідно.

За досліджуваний період селянські фермерські господарства займали незначну питому вагу у випуску сільськогосподарської продукції, але їх результати господарювання мали стабільну тенденцію до покращення. Так, різко зросло виробництво овочів в 2 рази, а виробництво зерна, м'яса та молока збільшилося в межах 1,5 рази. Щодо сільськогосподарських підприємств, то виробництво зерна збільшилося на 59,3%, картоплі – на 55%, овочів – на 7,3%, м'яса – на 90,5%, молока – на 23,9% [6].

Дане дослідження дає змогу зробити висновок, що власники особистих селянських господарств сьогодні в області – головні виробники картоплі, овочів та молока. Навіть у скрутних економічних умовах вони продовжують нарощувати обсяги виробництва цих видів продукції. Як відомо, в особистих селянських господарствах населення використовується важка ручна праця, витрачається багато часу на виконання окремих операцій. Така продукція швидко псується і тому виробники змушені віддавати її за зниженими цінами на переробні підприємства, приватним підприємцям або самостійно реалізовувати на ринку.

Мета створення як молочного кооперативу, так і овочевого – підвищення чистого доходу, який отримують його члени від індивідуальної діяльності щодо виробництва молока або овочів у підсобних господарствах. Цього можна досягти не лише через заготівлю та збут продукції на вигідніших умовах, але й через надання комплексу послуг, що дозволить зменшити витрати на виробництво та підвищити рівень виробництва молока та врожайності овочевих культур. Надалі основними каналами реалізації молока та овочів, вироблених в особистих підсобних господарствах населення, є роздрібні ринки та переробні підприємства. Виробники даної продукції, об'єднуючись з метою спільної її реалізації, таким чином розширюють сегменти ринку, скорочують транспортні витрати, отримують вільний час для іншої праці та відпочинку.

Формування оптових партій продукції дає можливість співпраці на договірній основі з державними і приватними підприємствами та закладами (заводами та фабриками, дитячими садками, школами, лікарнями, ресторанами тощо), а також з переробними підприємствами. Кооператив не купує у сільськогосподарських товаровиробників продукцію, а реалізує її від їх імені, тому підвищення реалізаційних цін або скорочення реалізаційних витрат повертається, як різниця між попередньою та кінцевою

ціною, до членів кооперативу. У цьому полягає відмінність обслуговуючих кооперативів від комерційних посередницьких організацій, у яких дохід від продажу не йде на фінансування аграрного виробництва.

Прикладом багатогалузевих однофункціональних обслуговуючих кооперативів служать постачальницькі та збутові кооперативи. Такі кооперативи створюються спільно як сільськогосподарськими підприємствами, так і особистими підсобними господарствами населення. На нашу думку, доцільно було б виділити постачальницькі кооперативи із забезпечення сільськогосподарських товаровиробників обіговими засобами та кооперативи, які постачають основні засоби виробництва. Основні та оборотні засоби виробництва кооперативи постачають своїм членам за собівартістю, тобто за оптовими закупівельними цінами, включаючи витрати на доставку.

Зарубіжний досвід з кооперації свідчить, що фермери США мають власні коопера-

тивні автозаправні станції, крім того, постачальницькі фермерські кооперативи є держателями контрольного пакету акцій деяких нафтопереробних підприємств. Збутові кооперативи слід поділити на два рівні: на першому рівні надаються послуги з реалізації сировинної продукції, а на другому – продуктів переробки. Тобто збутові кооперативи мають бути однорівневими або дворівневими.

Варто зазначити, що збутовий кооператив, створений сільськогосподарськими виробниками, не купує у них продукцію, а реалізує від їх імені. Обираючи канали реалізації та встановлюючи реалізаційні ціни, працівники кооперативу діють узгоджено з його членами. Кооператив має право створювати власну мережу кіосків, магазинів, оптових баз тощо з реалізації як сировинної продукції, так і продуктів переробки, брати участь від імені сільськогосподарських виробників – членів кооперативу в ярмарках, аукціонах, виставляти продукцію на агротоварних біржах.

Таблиця 3

Характеристика сценаріїв стратегій об'єднання учасників сільськогосподарського виробництва

Стратегії об'єднання агровиробників	Сценарій сталого розвитку сільськогосподарського виробництва		
	оптимістичний	реалістичний	песимістичний
Об'єднання власників сільськогосподарських підприємств та селянських фермерських господарств	має законодавчо-правові та економіко-організаційні підстави розвитку, може активно розвиватися	може набути активного розвитку за умови посилення державної підтримки, активізації фінансового зміцнення та подолання недовіри громадян до будь-яких об'єднань	розвиток моделі може гальмуватися через посилення конкурентної боротьби та появу монополістів
Об'єднання власників особистих селянських господарств	має законодавчо-правові та економіко-організаційні підстави розвитку, може розвиватися	має реальні можливості економічного та організаційного зростання за умов удосконалення технологічних процесів та появи соціальних вигод для учасників процесів	загроза розпаду об'єднань через недостатність фінансової та інформаційної державної та регіональної підтримки, а також через психологічну втому
Об'єднання власників індивідуальних та майнових паїв	існує реальна майнова можливість створення моделі, її розвитку та переходу до фази економіко-організаційного зростання	існує реальна можливість появи правових передумов створення моделі на тлі появи перешкод через недосконалість економічних умов	зникнення об'єднань у разі не створення відповідних економіко-правових умов для їх функціонування або під впливом активного розвитку об'єднань власників сільськогосподарських підприємств та селянських фермерських господарств

У ході виробничої діяльності практично у всіх аграрних підприємств виникає необхідність в отриманні різного роду послуг. Надання меліоративних або ветеринарних послуг, послуг з агрохімічного обслуговування або штучного запліднення тварин зазвичай має цільове призначення. Однак існує ряд послуг, потреба в яких рано чи пізно виникає у сільськогосподарських товаровиробників незалежно від спеціалізації господарств. До таких слід віднести консультаційні, маркетингові, транспортні послуги, водо-, тепло-, газота енергозабезпечення та ін.

Велике значення має вертикальна інтеграція кооперативних агроформувань, використання якої дозволяє сільськогосподарським товаровиробникам створювати власні надійні канали збуту продукції і не залежати від каналів комерційних структур, мати вплив на формування цін у процесі руху продукції від однієї сфери агробізнесу до іншої.

Галузеві сценарії розвитку передбачають визначення шляхів такого розвитку в масштабі галузі, тобто йдеться про відносно самостійний шлях окремої галузі. У нашому випадку, звичайно, йдеться про аграрну галузь. Сценарії такого рівня можуть складатися як на державному (міністерському) рівні, який, водночас, є офіційним, так і на недержавному (неофіційному) рівні, тобто за допомогою незалежних експертів.

Використання запропонованих сценаріїв сталого розвитку сільськогосподарських підприємств може не обмежуватись територією Сумської області, а поширюватись на всю територію України через наявність загальних тенденцій розвитку вітчизняного аграр-

ного сектора. Отже, при розробці організаційно-економічних стратегій сталого розвитку сільськогосподарського виробництва було виділено три сценарії – оптимістичний, реалістичний та песимістичний (табл. 3).

Кожен із сценаріїв має певні характеристики, які побудовано на підставі результатів аналізу виробництва сільськогосподарської продукції, використання кореляційно-регресійних моделей, котрі описують вплив ефективності використання ресурсів на стан інтегрального показника, та експертних опитувань з приводу визначення рівня використання ринкових можливостей сільськогосподарських підприємств та ступеня активності їх участі у розвитку аграрного бізнесу.

Висновки. Проведений перспективний аналіз наявних можливостей та загроз за часом дозволяє за матрицею виділити тому чи іншому об'єднанню власників землі і майна, пріоритетні напрями стабілізації функціонування та подальшого розвитку сільськогосподарської галузі. Елементи ринкової інфраструктури повинні бути представлені не тільки державою або комерційними організаціями, але й самими сільськогосподарськими виробниками, що надасть їм можливість розширити сферу діяльності, зміцнити свої позиції на ринку, підвищити зайнятість і життєвий рівень сільського населення. А вертикальна інтеграція кооперативних агроформувань дасть змогу сільськогосподарським товаровиробникам створювати власні надійні канали збуту продукції, не залежати від каналів комерційних структур, впливати на формування цін у процесі руху продукції від однієї сфери агробізнесу до іншої.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коротков Э.М. Концепция менеджмента / Э.М. Коротков. – М. : Дека, 1997. – 304 с.
2. Сайт «Законодавство України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>
3. Жмайлов В.М. Ринкова система України: стан та перспективи розвитку : [монографія] / за ред. О.В. Макарюка, В.М. Жмайлова, Ю.І. Данька. – Х. : Міськдрук, 2011. – 974 с.
4. Олійник О.В. Економічний механізм сталого розвитку сільськогосподарських підприємств : [монографія] / О.В. Олійник, Г.С. Морозова. – Х. : «Міськдрук», 2012. – 272 с.
5. Макаренко Н.О. Основні елементи забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва в Україні / Н.О. Макаренко // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання економічних наук». – Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2015. – С. 21-24.
6. Сайт Департаменту агропромислового розвитку Сумської ОДА [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroprom.gov.ua/>.